

УДК 929:[378.091.12.011.3–051:615]

Фесенко В.Ю.

Микола Валяшко – фундатор вітчизняної фармацевтичної освіти

Розглядаються погляди видатного вченого хіміка–фармацевта М.Валяшка на проблему побудови спеціалізованої системи вищої фармацевтичної освіти в Україні. На конкретних прикладах автор доводить, що вирішенню цього питання науковець приділяв не менше уваги ніж дослідницькій діяльності чи педагогічній роботі.

Ключові слова: хімія, фармація, освіта, наука, фармацевтичний інститут.

Микола Овксентійович Валяшко (1871–1955) – є одним з видатних вчених у галузі хімії та фармації першої половини минулого століття. Протягом довгого часу одним з головних напрямків його діяльності залишалося теоретичне обґрунтування необхідності побудови системи професійної фармацевтичної освіти та здійснення практичних кроків на шляху її створення. Враховуючи той факт, що вища фармацевтична освіта в Україні до сьогодні базується на багатьох ідеях, вперше запропонованих саме М.Валяшко, дослідження цієї сторони його діяльності виглядає надзвичайно актуальним.

Слід відзначити, що автори більшості загальних праць з історії фармації та фармацевтичної освіти обмежуються лише констатацією загально відомого факту про те, що М.Валяшко був першим ректором Харківського фармацевтичного інституту, для відкриття якого приклад чимало зусиль [2;4;9–10;13 та ін.]. Цього, звичайно, недостатньо для того щоб в повній мірі оцінити внесок вченого у справу розбудови системи вітчизняної фармацевтичної освіти.

Дещо більш повне висвітлення ця сторона діяльності науковця отримала на сторінках біобібліографічного покажчика, що було видано на честь 140–річчя з дня народження М.Валяшка [11]. Проте його укладачі здебільшого узагальнили вже відомі факти, майже не залучивши матеріали з Архіву Національного фармацевтичного університету, зокрема з особистої справи професора, використання яких в дозволяє більш повно реконструювати той непростий шлях, який довелося подолати вченому, як до, та і після відкриття ХФІ. Таким чином, сучасний стан історіографії проблеми залишає широке поле для подальшої дослідницької роботи у напрямку з'ясування значення постаті М.Валяшка для формування вітчизняної фармацевтичної освіти.

При написанні статті, автор ставив собі за мету, спираючись, як на опубліковані матеріали, так і на ті, що вперше запроваджуються до наукового обігу, дослідити особистий внесок Миколи Овксентійовича Валяшка у справу побудови спеціалізованої системи освіти для фармацевтів в Україні.

Важливість заснування в Харкові вузу фармацевтичного профілю, наукова громадськість добре усвідомлювала ще задовго до практичного втілення цих задумів. За словами сина Миколи Овксентійовича Олексія Валяшко, вперше над необхідністю створення спеціалізованої системи фармацевтичної освіти, його батько почав замислюватися ще на початку своєї науково–педагогічної діяльності [10]. Це твердження не є безпідставним. Так, у річному звіті про діяльність Харківського фармацевтичного товариства за 1899 рік, є згадка про виступ на одному з засідань молодого вченого, з повідомленням «Професор Бекуртс про фармацевтичну освіту» [5,с.576]. Крім констатації основних думок знаного науковця щодо цієї проблеми, М.Валяшко виказав і низку своїх пропозицій, які зводились до необхідності виокремлення підготовки фармацевтів, що на той час відбувалася спільно з медиками.

Згодом, у 1907 році, вже маючи певний досвід педагогічної роботи, він обґрунтовує необхідність запровадження додаткового курсу «Дослідження лікарських речовин». Молодий приват–доцент хімії наголошував на тому, що з розвитком фармацевтичної

промисловості, аптеки все менше виготовляють ліків, а у значній мірі переорієнтовуються на закупівлю вже готових. З огляду на це, фармацевти повинні вміти визначати якість препаратів, які до них поступають. Відповідно це вимагає спеціальної підготовки, яку не можливо надати у рамках навчального курсу фармації орієнтованого на студентів–медиків [12,арк.33]. Цикл лекцій запропонований М.Валяшко був розрахований на те, щоб ліквідувати цю прогалину.

В роки Першої світової війни вже професор М.Валяшко не полишав своєї педагогічної та науково–організаційної діяльності, одним з перших порушивши питання про потребу вищої фармацевтичної освіти на державному рівні. «Думка, щодо надзвичайної необхідності та державної важливості раціональної побудови вищої фармацевтичної освіти, – писав науковець у 1915 році, – яка протягом кількох десятиліть виказується у спеціальних колах, на фармацевтичних з'їздах, у повторних клопотаннях фармацевтичних товариств тощо, на сучасному етапі під впливом останніх подій та загрози нехватки медикаментів, отримала широке визнання як у суспільстві, так і на урядовому рівні» [7,с.1].

За його переконанням, для того, щоб підготувати дійсно кваліфікованих хіміко–фармацевтів здатних до науково–практичної діяльності, необхідно було створити не просто курси для фармацевтів, а особливий Фармацевтичний інститут, в якому усі спеціальні предмети проходилися б за власним навчальним планом і оригінальними програмами. Він був твердо переконаний, що без цього, і за умови розподілення слухачів за різними лабораторіями, створити цілісну спеціальну освіту буде надто складно, оскільки нахил до фармацевтичної спеціальності для них завжди буде другорядним» [7,с.7]. Отже, М.Валяшко наполягав на заснуванні такого вузу, котрий давав би своїм випускникам можливість отримати саме вищу фармацевтичну освіту.

Миколою Овксентійовичем був запропонований особисто розроблений детальний навчальний план, який передбачав вивчення на I курсі таких дисциплін, як математика, експериментальна фізика, неорганічна хімія, анатомія рослин, зоологія, ботаніка, проходження фармацевтичної практики. В рамках II курсу повинні були розглядатися аналітична і органічна хімія, фізіологія рослин і мікробіологія, анатомія і фізіологія людини, мінералогія, основи геології. На III курс припадали наступні дисципліни: фізична, фізіологічна та фармацевтична хімія, фармакогнозія, фармакологія та токсикологія, судова хімія, надання першої медичної допомоги, фармацевтичне законодавство. Останній курс науковець пропонував присвятити вивченню різних спеціальних дисциплін, які б поглиблювали професійні навички слухачів. Крім того, на III та IV курсі багато годин залишалося за практикою [7,с.4–5].

Головним завданням подібного закладу освіти мала стати підготовка кваліфікованих кадрів хіміків–фармацевтів, необхідних для розвитку вітчизняної хіміко–фармацевтичної промисловості, яка б була спроможна виготовляти препарати, базуючись на своїх сировинних ресурсах, створювати свої лікарські засоби, тобто, це передбачало, що слухачі мали отримати базові знання і як провізори.

Тож яким має бути вищий навчальний заклад, котрий готував би саме такі кадри? Вчений пропонував взяти за зразок подібні інститути, що діяли у таких наукових центрах, як Берн, Берлін, Марбург та деяких інших європейських містах, підкреслюючи при цьому, що «в Німеччині давно вже надається велике значення створенню таких інститутів, де слухачі отримують свою практичну підготовку від початку до кінця, причому в Інститутах ведуться і додаткові курси з більшою спеціалізацією» [7,с.7].

Основні положення Записки були прийняті фізико–математичним факультетом і Вченою Радою Харківського університету та представлені на розгляд міністра народної освіти. Однак скористатися їх досвідом завадили політичні події – спочатку Перша світова війна, потім Лютнева та Жовтнева революції, громадянська війна.

Паралельно з цим, протягом 1916 року професор М.Валяшко брав участь у розробці учебного плану і організації хіміко–фармацевтичних курсів при Жіночому медичному інституті Харківського медичного товариства [14,с.83]. Для нього це була можливість на практиці перевірити дієвість тих засад, на яких він планував розбудовувати фармацевтичну освіту у найближчому майбутньому.

Навесні 1917 року М.Валяшко та М.Красовський під час засідань у рамках Харківського фармацевтичного товариства ініціювали обговорення докорінної рефор-

ми аптечної справи та фармацевтичної освіти у Росії [15,с.12]. Для ознайомлення з результатами обговорення Міністерства народної освіти було заплановано відрядження Миколи Овксентійовича до Петрограду, яке, на жаль, не відбулося через проблеми у країні із рухом залізничного транспорту.

Внаслідок напорежливості діяльності науковця та його колег у 1921 році все ж було створено Харківський фармацевтичний інститут, першим ректором якого став саме Микола Овксентійович Валяшко.

На той час термін навчання у фармінституті для студентів становив три роки, а для спеціалізації аналітиків і виробників хіміко–фармацевтичної промисловості, які потребували більше годин на практичну підготовку – чотири роки. Інститут готував фахівців з декількох спеціальностей: 1) фармацевтів вищої кваліфікації з аптечного профілю; 2) спеціалістів з дослідження харчових і смакових якостей речовин, предметів домашнього вжитку і спеціалістів з судово–хімічного аналізу; 3) працівників для хіміко–фармацевтичної промисловості [8,с.283]. В майбутньому планувалося розширити перелік спеціальностей.

У 1921 році – в рік першого прийому студентів до ХФІ, для них викладалися такі загальні та спеціальні навчальні курси: розвиток суспільних норм, історичний матеріалізм, пролетарська революція, політичний устрій РРФСР і УСРР, план електрифікації РРФСР і УСРР, математика, фізика, органічна, неорганічна та фізична хімія, ботаніка, зоологія, аналітична хімія, анатомія, гістологія, фізіологія, мінералогія з геологією, фармацевтична хімія [8,с.283].

Початок 1920–х виявився часом суцільних випробовувань для молодого Радянської держави. Руйнівні наслідки Першої світової та громадянської війн поставили країну на межу гуманітарної катастрофи. Красномовними є дані комітету з поліпшення побуту учнів (КУБУЧ), що діяв у Харкові на початку 1920–х років: більше 40% харківських студентів мали схильність до туберкульозу, а понад 20% взагалі не вживала м'яса [6,арк.37]. Слід мати на увазі, що це статистика по столиці (!) Радянської України, не важко собі уявити, що у інших містах ситуація була не кращою.

Вкрай низький рівень соціального забезпечення студентства, непокоїв і керівництво новоствореного хіміко–фармацевтичного інституту. М.Валяшко в скарзі до Головопрофорбу наполягав на необхідності «... забезпечення хоча б частини слухачів пайком у разі скрутних умов, в яких знаходяться більшість з них» [17,арк.91]. Ці деталі допомагають реконструювати образ видатного фармацевта не лише як талановитого науковця і вимогливого педагога, але й як людини, що щиро намагалася допомогти вирішити проблеми тих, за кого несла відповідальність.

У непротий час реформування системи фармацевтичної освіти, що мав місце у середині 1920–х рр., науково–дослідна кафедра фармацевтичної хімії на чолі з М.Валяшко, намагалася виконувати роль об'єднаного центру всіх наукових фармацевтичних сил, що залишилися в Україні. Коли у 1924 році було закрито ХФІ і відкрито Хіміко–фармацевтичний технікум, під керівництвом М.Валяшка була реорганізована середня фармацевтична школа у Харкові у Хіміко–фармацевтичний технікум підвищеного типу [1,арк.20]. Це дозволило зберегти у стінах технікуму більшість методико–організаційних засад вищої школи.

В цей період авторитетний спеціаліст продовжує докладати максимум зусиль для розвитку у республіці власної фармацевтичної промисловості. З доповідями на цю тему він неодноразово виступав на наукових засіданнях та звертався з клопотаннями до вищестоящих інстанцій [16,с.13].

На його думку, на основі низки невеликих лабораторій та підприємств, треба було створювати більш потужні, ліквідувавши певну хаотичність в їх діяльності. Для досягнення цієї мети професор пропонував створити єдиний об'єднаний центр для фармацевтичної промисловості в Україні.

9 травня 1926 року М.Валяшко виступив на Всеукраїнській нараді зі стану фарм-освіти з доповіддю про стан підготовки педагогічного персоналу спеціально для фармацевтичних закладів. Для того, щоб якомога швидше підняти на належний рівень підготовку педагогічних кадрів для фармацевтичних вузів, він запропонував наступне:

– призначити стипендії і надавати допомогу студентам, які мають здібності і схильності для проведення наукової роботи;

– зберігати за студентами стипендії, під час виконання ними дипломних робіт;
– збільшити кількість аспірантів;
– забезпечити матеріально аспірантів на 2–3 роки, щоб вони займалися виключно наукою, а не пошуками заробітків;
– надавати відрядження аспірантам, як всередині СРСР так і закордон, мінімум на 1–2 роки за рахунок держави;
– надавати державну підтримку не лише аспірантам, але й молодшим викладачам;
– дозволити науково–дослідним кафедрам отримувати закордонну літературу;
– покращити обладнання науково–дослідної кафедри та дозволити виписувати необхідне обладнання безпосередньо із–за кордону;
– завершити організацію науково–дослідної кафедри у Одесі, у Києві та Вінниці організувати секції кафедри або ввести їх представників до Харківської науково–дослідної кафедри;
– надати право готувати наукових робітників не тільки фармінститутам, але й фармацевтичним технікумам [16,с.19].

Дана доповідь лягла в основу резолюції прийнятої нарадою з питання організації системи фармацевтичної освіти в УСРР. Втім на заваді практичному втіленню більшості вищезазначених пунктів стала політика форсованої індустріалізації, що невдовзі розпочалася у державі. Через це було припинено багато державних програм, кошти з яких переводилися на потреби індустріалізації.

Всупереч всім негативним обставинам, протягом другої половини 1920–х – початку 1930–х рр. значення харківської фармацевтичної школи зростає, вона посідає все більш помітні позиції в світі науки. Тож не дивно, що саме харківській делегації (до складу якої увійшли професори М.Валяшко, Л.Розенфельд, Ю.Коршун та ін.), яка брала участь у роботі Всеукраїнської конференції з фармацевтичної освіти, що відбулася 5–8 липня 1932 року, було доручено розробити навчальну програму для фармацевтичних вузів всієї країни [9].

М.Валяшко з ентузіазмом відгукнувся на цю пропозицію і брав найактивнішу участь у роботі конференції. У своїх виступах він особливу увагу звертав на загальну підготовку абітурієнтів, методику викладання і контролю знань студентів, комплектування груп (не більше 15–18 чоловік у кожній групі), організацію аспірантури тощо [8,с.287]. Програми викладання розроблені Миколою Овксентійовичем завжди мали схвальні відгуки від керівництва інституту і неодноразово затверджувалися НКЗ для використання у навчальному процесі в інших інститутах УРСР та інших республік [12,арк.62].

Завдяки особистому клопотанню М.Валяшка до Наркомпросу, підтриманого М.Красовським, з 1937 року Вчена рада фармацевтичного інституту отримала право присудження наукових ступенів [1,арк.30]. Микола Овксентійович брав безпосередню участь у розробці програм і планів навчання у аспірантурі, до останніх днів свого життя виступав науковим консультантом переважної більшості робіт з фармацевтичної хімії та фармакогнозії, що виконувалися у стінах фармацевтичного інституту.

До початку 1940–х років вчені під керівництвом професора М.Валяшка остаточно розробили вдосконалену структуру вищого навчального закладу фармацевтичного профілю і програму підготовки провізорів, яка обговорювалась не тільки в УРСР, але і в РРФСР, і була прийнята для всіх фармацевтичних вищих навчальних закладів країни [8,с.291].

Ще перебуваючи в евакуації у м. Чирчику, М.Валяшко надсилав до НКЗ УРСР доповідні записки з власними пропозиціями щодо відбудови у Харкові Фармацевтичного інституту та першочерговими практичними заходами необхідними для здійснення цієї справи [1,арк.32].

Микола Овксентійович намагався відслідковувати всі інновації у галузі фармацевтичної освіти і приймав активну участь у обговоренні різних аспектів викладання хімії у вищій школі навіть перебуваючи вже у достатньо поважному віці. У відгуку на статтю професора Я.Беркмана (1948), в якій йшлося про можливі шляхи перебудови загальнохімічної підготовки у хімічних вузах, він заперечував доцільність виокремлення теоретичного курсу загальної хімії. На його думку, на початковій стадії вивчення неорганічної хімії викладання теоретичного матеріалу повинно чергуватися

з експериментальним і описовим, що легко можна досягнути методично правильно побудувавши курс неорганічної хімії [3,с.25].

М.Валяшко був переконаний, що аналітичну хімію не можна розглядати як окремих практикум з неорганічної хімії, так як класичні методи аналізу дозволяють глибше вивчити хімічні реакції і процеси, і аналітична хімія є подальшим етапом пізнання хімії взагалі.

Вчений пропонував відмовитись від істотної перебудови усього циклу викладання хімічних дисциплін, а натомість зробити акцент на збільшенні лабораторних практикумів, що не тільки спростить студентам сам процес засвоєння матеріалу, але й допоможе підготовці у майбутньому інженерів широкого профілю. Крім того, окремі хімічні дисципліни, на думку М.Валяшка, повинні мати між собою певні точки зіткнення, для чого необхідний систематичний перегляд програм за участю спеціальних кафедр. Розробляти програми, педагог рекомендував, з використанням повторів та узагальнень на більш широкій основі і на більш високому рівні, вже відомих студентам знань [3,с.26].

З 1895 р. і до останніх днів свого життя М.Валяшко займався підготовкою хіміків, інженерів, фармацевтів і створенням наукових кадрів, одночасно здійснюючи науково-дослідницьку і громадську роботу. Особливо важлива роль належить Миколі Овксентійовичу у справі підготовки фармацевтичних кадрів, так як саме він був ініціатором постановки питання з організації в Україні самостійної фармацевтичної освіти. Вже перші кроки М.Валяшка на педагогічній ниві, продемонстрували не тільки глибоке розуміння вченим багатьох проблем, що виникали під час викладання навчальних курсів, а й засвідчили його бажання до реформування та вдосконалення системи фармацевтичної освіти, яка, завдяки його діяльності, була переведена на якісно новий рівень.

Список використаних джерел

1. Архів Національного фармацевтичного університету (НФаУ). – Спр.120. Личное дело Валяшко Николая Авксентиевича.
2. Борисюк Ю. К истории Харьковского фармацевтического института / Ю.Борисюк, В.Семишко, Л.Казарновский // Труды ХГФИ. – 1957. – Вып. 1. – С.8–14.
3. Валяшко Н. О методике преподавания общехимических дисциплин / Н.Валяшко, В.Атросченко // Вестник высшей школы. – 1948. – №8. – С.24–27.
4. Валяшко Микола Овксентійович (1871–1955) // Славетні імена національного фармацевтичного університету / За ред. чл.–кор. НАН України В.П. Черних. – Х., 2005. – С.38–39.
5. Годовой отчет о деятельности Харьковского фармацевтического общества за 1899 год // Фармацевт. – 1900. – №18. – С.576–577.
6. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф.Р.2792. – Оп.10. – Спр.2. Структуры НИИ химии ХГУ и план его научной деятельности на 1930/31 гг.
7. Докладная записка проф. Валяшко Н.А. по поводу организации химико-фармацевтических курсов при Физико-математическом факультете Харьковского университета. – Х., 1916. – 10 с.
8. Історія фармації України / Р.В. Богатирьова, Ю.П. Спіженко, В.П. Черних та ін. – Х.: Прапор, 1999. – 799 с.
9. Історія Національного фармацевтичного університету: люди, події, факти. – Х.: Золоті сторінки, 2005.
10. Конференція НФаУ к 140-літтю Н.А. Валяшка [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=pyuns85t1RN8>
11. М.О. Валяшко. До 140-річчя з дня народження: біобібліографічний покажчик. – Х.: НФаУ, 2011. – 48 с. – (Вчені фармації).
12. Музей історії фармації України. – Ф.1. Валяшко М.О. – Спр.1.
13. Несвит Е. Горячий поборник высшего фармацевтического образования / Е.Несвит // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805–2004 гг.) / Под общей редакцией В.И. Астаховой, Е.В. Астаховой. – Х.: Изд-во НУА: Золотые страницы, 2004. – С.211–212.
14. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1916 г. – Х.: Типография Зильберберга, 1917. – 106 с.
15. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1917–1918 гг. – Х.: Типография Зильберберга, 1919. – 144 с.

16. Протокол заседания научно-исследовательской кафедры фармацевтической химии совместно с членами Всеукраинского совещания по фармаобразованию от 9 мая 1926 года // Химико-фармацевтический вестник УССР. – 1926. – №7–8. – С.6–10.

17. Центральний державний архів Вищих органів влади та Управління України. – Ф.166. – Оп.2. – Спр.431. Рапорт ректора ХХФИ Н.А. Валяшко об освобождении им должности ректора. – 1922.

Фесенко В.Ю. Николай Валяшко – фундатор отечественного фармацевтического образования

Рассматриваются взгляды выдающегося химика-фармацевта Н.Валяшко на проблему создания специализированной системы высшего фармацевтического образования в Украине. На конкретных примерах автор доказывает, что решению данного вопроса ученый уделял не меньше внимания, чем исследовательской деятельности или педагогической работе.

Ключевые слова: химия, фармация, образование, наука, фармацевтический институт.

Fesenko, V.Yu. Nicholas Valyashko – Fundator domestic pharmaceutical education

This article discusses the views of a prominent chemist and pharmacist N.Valyashko the problem of creating a specialized system of higher pharmaceutical education in Ukraine. On concrete examples the author shows that the solution of this question, scientists paid no less attention than research or teaching.

Key words: chemistry, pharmacy, education, science, Pharmaceutical Institute.